

Kijowski, Jerzy

Początki zorganizowanego ruchu ludowego na ziemiach obecnego województwa ostrołęckiego (1895-1907)

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 9, 97-114

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Początki zorganizowanego ruchu ludowego na ziemiach obecnego województwa ostrołęckiego (1895 – 1907)

Po upadku powstania styczniowego nastąpiła likwidacja resztek autonomii Królestwa Polskiego. Wprowadzony został nowy podział administracyjny na wzór rosyjski, wszystkie ważniejsze stanowiska zarówno we władzach centralnych jak i terenowych objęli Rosjanie.

Nastąpiły także prześladowania ludności polskiej, szczególnie uczestników powstania. Wiele miejscowości – na naszym terenie Brok, Myszyniec i Krasnosielc – pozbawione zostało praw miejskich.

Tereny Kurpiowszczyzny należały do wybitnie rolniczych, przy czym gleby były tu w większości bardzo niskiej jakości. Formalnie z pracy na roli utrzymywało się około 90 procent ludności z tym, że znaczna część gospodarstw nie zapewniała pełnej samowystarczalności.

Postanowieniem Rządu Narodowego zawartym w słynnym manifestie z dnia 23 stycznia 1863 roku nastąpiło uwłaszczenie wszystkich włościan. W rok później wydany został uwłaszczeniowy ukaz carski, jednak na Kurpiowszczyźnie nie przystąpiono do jego wprowadzenia w życie.¹ Dopiero 14 (26) czerwca 1891 roku zostały ogłoszone „Przepisy o urządzeniu gruntu włościan” – Kurpiów osiadłych w powiecie ostrołęckim, w guberni łomżyńskiej. Na mocy tego ukazu chłopci stali się właścicielami ziemi, którą użytkowali, w zamian za co uiszczali czynsz. Poprawiło to nieco ich sytuację, tym bardziej iż również bezrolni otrzymali na własność małe działki (od 5 do 8 morgów) jako tzw. nadziały. Równocześnie jednak pozbawiono włościan serwitutów, tj. wspólnych łąk i pastwisk.

---

¹ Tradycja kurpiowska głosi, iż owe przesunięcie terminu wprowadzenia ukazu uwłaszczeniowego na Kurpiach było karą dla Kurpiów za ich masowy i aktywny udział w powstaniu styczniowym.

Cechą charakterystyczną dla omawianego terenu pod względem społecznym była znaczna liczba drobnej szlachty, której odsetek w guberni łomżyńskiej wynosił 28 procent, a np. w powiecie makowskim 33 procent. Jeśli chodzi o strukturę ziemi, to należała ona do chłopów, drobnej szlachty, wielkiej własności ziemskiej oraz skarbu państwa tzw. donacje (patrz tabela 1)

Tabela 1
Struktura własnościowa ziemi w procentach (dane z 1884 r.)

Powiat	Chłopi	Drobna szlachta	Dwory	Donacje	Inne
Maków	25,2	34,7	32,9	5,0	2,2
Ostrołęka	47,8	22,1	10,9	17,5	1,7
Ostrów	33,3	19,7	22,1	20,1	4,8
Przasnysz	34,1	26,9	23,4	12,6	3,0

Struktura społeczna wsi ostrołęckiej była dość zróżnicowana. Obok rolników utrzymujących się wyłącznie z pracy na roli i zajęć bezpośrednio związanych z rolnictwem znaczną grupę stanowiła służba folwarczna, bezrobotna ludność wiejska oraz drobna szlachta.

Własność obszarnicza w Ostrołękiem nie była zbyt silna. Największe majątki to dobra Krasnosielc w powiecie makowskim należące początkowo do rodziny Krasieńskich a później innych właścicieli² liczące ok. 12 tysięcy hektarów (z czego 2/3 stanowiły lasy). W powiecie ostrołęckim największy majątek ziemski (ok. 2 tys. ha) w Szczawinie należał do rodziny Glinków.

Poziom szkolnictwa był niski. Większość mieszkańców wsi nie umiała czytać czy pisać. Sieć szkół ludowych była bardzo rzadka, mniej więcej odpowiadała ilości gmin i tak np. w 1892 roku wynosiła 55 na 52 gminy. Na jedną szkołę przypadało około 4000 mieszkańców. Słaby poziom oświaty wynikał z ogólnie niskiego statusu materialnego

² W 1877 r. dobra te nabył Wilhelm Rau, następnie przeszły w ręce innych właścicieli. Tak np. majątek w Przystani po śmierci w 1895 roku hrabiego Ludwika Krasieńskiego, przypadł córce Marii Ludwice ks. Czartoryskiej, a w 1925 roku na mocy kontraktu ślubnego w ręce córki Małgorzaty i jej męża ks. Gabriela de Bourbon-Sicilias (dokumentacja historyczna opracowana na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Ostrołęce i tam się znajdująca. Opracowała mgr Maria Przytocką).

których rad i prób zbrojnego oporu. I tak np. w gminie Krzysewka ludności omawianego terenu, małej potrzeby kształcenia swoich dzieci przez rolników i biernego oporu przeciwko szkole rosyjskiej.³

Ludność wiejska na terenach Kurpiowszczyzny, a szczególnie w Puszczy Zielonej, znana była od dawna z tego, iż była ona niepokorna wobec władz i skora do różnego rodzaju wystąpień i buntów. Sprawiły to surowe warunki życia w Puszczy, fakt iż większość tych mieszkańców rekrutowała się z uciekinierów z innych terenów, i że raz po raz musieli oni toczyć walki z najeźdźcami, początkowo z Jadźwingami i Litwinami a potem Szwedami. Do najbardziej głośnych wystąpień doszło w latach 1735 – 1738, kiedy to nawet podjęta została uchwała sejmowa „O poskromieniu swawolnych Kurpiów”, a opór Puszczaków stłumiony został przy użyciu wojska po dwóch latach oporu. Jednym z efektów tych wystąpień było zniesienie przez starostę ostrołęckiego robocizn oraz danin w naturze i zastąpienie ich czynszem.

Drugą ważną reformą w rolnictwie przeprowadzoną ponad 100 lat później było uwłaszczenie przeprowadzone po powstaniu styczniowym przez rząd carski. Doprowadziło ono do wprowadzenia na wsi gospodarki typu kapitalistycznego, chociaż nie całkowicie i nie wszędzie. Na terenie Puszczy Zielonej realizacja tej reformy nastąpiła dopiero w 1891 roku kiedy to zostały ogłoszone „Przepisy o urządzeniu gruntów włościan Kurpiów osiadłych w powiecie ostrołęckim w guberni łomżyńskiej”. W ich wyniku ludność otrzymała na własność ziemię użytkowaną dotąd na zasadzie płacenia czynszu. Rozpoczęto także tworzenie małych działek (od 5 do 8 morgów) nadawanych bezrolnym, których do 1912 r. utworzono ok. 1000.

W naszym regionie obok pewnej, niewielkiej liczby nowoczesnie gospodarowanych folwarków obszarncich nadal znaczną część ziemi, bo około jednej czwartej należała do gospodarstw karłowatych, tj. liczących do 3 mórg powierzchni. Istniały tu również znaczne skupiska drobnej szlachty.

Ukaz uwłaszczeniowy wzbudził niezadowolenie wielu chłopów. Występowali oni przeciwko komisjom włościańskim i sporządzanym przez nie tabelom likwidacyjnym oraz samowolnie zaorywali miedze.

³ H. Maćkowiak, „Szkolnictwo na Kurpiach 1905-1939”, Ostrołęka-Łomża 1990, s. 35-37

Nasilenie tych sporów w Ostrołęckiem było bardzo duże. Najgłośniejszy z nich miał miejsce we wsi Dzbądek w powiecie makowskim.⁴ Z kolei mieszkańcy wsi Zatory w pow. pułtuskim samowolnie zajęli ziemię dworską.⁵ Wiele antagonizmów wywoływała sprawa serwitutów czyli uprawnień chłopów do korzystania z lasów i pastwisk, które obszarnicy ograniczali lub wręcz likwidowali. Oburzeni chłopci wnosili sprawy do sądów, samowolnie dokonywali wyrębu lasów lub korzystali z łąk dworskich. Nierzadko dochodziło wręcz do zbrojnych starć ze służbą dworską, policją, a nawet wojskiem. Wydarzenia te wpływały na kształtowanie się świadomości klasowej mieszkańców wsi. W naszym regionie znane są wystąpienia chłopów na tle serwitutów w Węgrzynowie koło Makowa Mazowieckiego i Woli Zbrzokowskiej w powiecie pułtuskim.⁶

Główne zmiany własności ziemskiej, jakie następowały w okresie powułaszczeniowym, to wzrost liczby gospodarstw średnich kosztem folwarków obszarniczych i upadek gospodarstw małorolnych oraz karłowatych (poza Puszcza Zieloną). Bezrolni, których liczba wciąż wzrastała, szukali zatrudnienia w miastach podejmując prace w fabrykach i warsztatach rzemieślniczych. Wzrastała także emigracja zarobkowa zarówno stała jak i sezonowa. Ta ostatnia dotyczyła przede wszystkim powiatów nadgranicznych (ostrołęcki i przasnyski) i były to tzw. wyjazdy na saksy. „*Nigdzie chyba nie jest tak rozpowszechnione wychodźstwo do Prus i Ameryki jak na Kurpiach* – pisał wybitny badacz Kurpiowszczyzny Adam Chętnik. – *Nie ma chyba domu na Puszczy, z którego by kogoś nie brakowało a są rodziny, z których i kilkoro osób wyemigrowało za morze*”.⁷

Wraz z ukazem wułaszczeniowym w Królestwie Polskim wprowadzono samorząd gminny. Odegrał on pozytywną rolę w rozwijaniu świadomości społeczno-politycznej chłopów i kształtowaniu podstaw ruchu ludowego. Wybory władz samorządowych wpływały na wzrost aktywności mieszkańców wsi. Dochodziło do usuwania przez chłopów narzuconych przez władze urzędników gminnych, bojkotowania nie-

⁴ H. Brodowska, „Ruch chłopski po wułaszczeniu w Królestwie Polskim 1864-1900”, Warszawa 1967, s. 26, 27, 42, 58 oraz aneksy.

⁵ Tamże.

⁶ Tamże, s. 74-76, 84, 91, 101 oraz aneks nr 1.

⁷ A. Chętnik, „Puszcza Kurpiowska”, Warszawa 1913 s. 132.

których rad i prób zbrojnego oporu. I tak np. w gminie Krzynowłoga, powiat przasnyski w 1895 roku chłopci przeciwstawili się decyzji naczelnika o powołaniu nowego wójta i nie pozwolili aresztować jednego z organizatorów akcji. Wynikiem tego było aresztowanie i postawienie przed sądem 18 rolników.⁸

Przyczyną konfliktów chłopów z władzami były także niekiedy kwestie oświatowe. Akcja rusyfikacyjna w oświacie wprowadzona przez osławionego kuratora warszawskiego Apuchtina napotkała na opór społeczeństwa polskiego, w tym i mieszkańców wsi. Po wprowadzeniu w szkołach ludowych nauczania wyłącznie w języku rosyjskim w wielu wsiach zaprzestano posyłania dzieci do szkół.

Wystąpienia chłopów na tle narodowościowym, oświatowym i wyznaniowym, spory o ziemię i serwituty oraz działalność w samorządach gminnych – mające miejsce również i w naszym regionie – przyczyniły się do ukształtowania politycznego, zorganizowanego ruchu ludowego. Wyraźnie wzrosło poczucie odrębności klasowej a walka o prawa chłopów ściśle wiązała się z dążeniami niepodległościowymi. Pierwsze wystąpienia miały charakter żywiołowy i niezorganizowany, podejmowany pod wpływem sytuacji. W czasie tych wystąpień wyrastali pierwsi przywódcy ruchu ludowego początkowo na szczeblu wsi, potem gmin. Byli to najczęściej nauczyciele, prawnicy samorządowi, niekiedy przedstawiciele drobnej szlachty w tym często byli powstańcy.

Jedyną w zasadzie partią polityczną działającą na wsi w końcu XIX wieku była Narodowa Demokracja. Głównym jej oparciem była szlachta i Kościół a program oparty był na zasadach solidaryzmu klasowego i utrzymanie istniejącego porządku społeczno-gospodarczego. Działalność endecji na wsi polegała przede wszystkim na krzewieniu oświaty ogólnej i rolniczej. Ważną rolę spełniały pisma przeznaczone dla wsi a szczególnie „Zorza”⁹ i „Gazeta Świąteczna”¹⁰.

---

⁸ H. Brodowska, „Ruch chłopski...” s. 130.

⁹ „Zorza” wychodziła od 1866 roku. Siedziba redakcji mieściła się w Warszawie, a redaktorem i wydawcą był Józef Grajert. „Zorza” zdobyła sobie szczególne uznanie na wsi po 1887 roku, kiedy to w skład redakcji weszli: Mieczysław Brzeziński i Maksymilian Malinowski.

¹⁰ „Gazeta Świąteczna” ukazywała się od 1881 roku pod redakcją Konrada Prószyńskiego (Kazimierza Promyka), autora popularnego elementarza. W 1898 roku

Czytelnictwo tych gazet przyczyniło się do zmniejszenia analfabetyzmu, upowszechnianiu postępowych metod gospodarowania, zainteresowaniu chłopów literaturą rolniczą a w konsekwencji do wzrostu ich świadomości i aktywności. Głównymi ich czytelnikami byli bogaci i średniorolni chłopci chociaż „Zorza” była także czytana przez małorolnych i służbę folwarczną a główne problemy wsi ukazywane były m.in. w oparciu o dość obszerną korespondencję od czytelników.¹¹

Pismem o zdecydowanie niepodległościowym programie był „Polak” wychodzący w Krakowie od 1896 roku. Ten nielegalnie ukazujący się miesięcznik przeznaczony był głównie do rozpowszechniania w Królestwie Polskim oraz zaborze pruskim. M.in. jeden ze szlaków kolportażu tego pisma wiódł przez Ostrołękę i Myszyniec na Warmię i Mazury.¹²

Działalność ta była znacznie utrudniana przez władze carskie, które po upadku powstania styczniowego prowadziły antypolską politykę ograniczając swobody obywatelskie, wprowadzając surową cenzurę na książki i wydawnictwa oraz zabraniając działalności wszelkiego rodzaju organizacji i związków o charakterze społeczno-politycznym. Dozwolona była jedynie działalność stowarzyszeń o charakterze gospodarczo-rolniczym i spółdzielczym. Dlatego też w ostatnich latach XIX wieku we wsiach i miasteczkach, głównie z inspiracji Narodowej Demokracji, powstawały różnego rodzaju organizacje i instytucje, takie jak np. straże pożarne,¹³ towarzystwa kredytowe i charytatywne oraz czytelnie i biblioteki. Bardzo ważną rolę spełniało Towarzystwo Oświaty Narodowej (TON). Przeżywało ono bardzo szybki rozwój organizacyjny. Na przełomie lat 1899/1900 ogólna liczba kół w okręgach obejmujących nasz rejon, tj. warszawskim, łomżyńskim i płockim wynosiła 156 w tym ludowych 129, a liczba członków około 1580. Szacunkowo można ustalić, że w ostrołęckim było około 50 kół i około 500 członków.¹⁴

miała 12000 prenumeratorów i docierała do ponad 100 miejscowości.

¹¹ K. Groniowski, „Kwestia agrarna w Królestwie Polskim 1871-1914”, Warszawa 1966, s. 172-176.

¹² Aktywnym kolporterem tego pisma był m.in. dr Józef Psarski, lekarz i działacz niepodległościowy z Ostrołęki.

¹³ Tak np. Straż Pożarna w Ostrołęce powstała w 1883 roku, w Makowie Mazowieckim w 1872 roku, a w Ostrowi Mazowieckiej w 1882 roku.

Istotną rolę w kształtowaniu ruchu ludowego odegrały szkoły rolnicze. Z naszym regionem blisko związana była szkoła Pszczelin otwarta w 1900 roku w Otrębusach koło Warszawy. Współpracowało z nią wielu wybitnych naukowców i postępowych działaczy społecznych, takich jak np. L. Krzywicki, M. Brzeziński, E. Abramowski i S. Sempołowska. Oprócz zajęć zawodowych i kształcenia ogólnego duży nacisk położony był na wychowanie patriotyczne i problematykę społeczną. Absolwenci Pszczelina powracając na wieś rozpowszechniali nabyte w szkole wiadomości, organizowali kursy, zakładali różnorodne związki i organizacje o charakterze gospodarczo-społecznym, inicjowali budowę remiz strażackich i sklepów spółdzielczych. Do najbardziej znanych wychowawców pochodzących z naszego regionu należeli: Piotr Koczara i Łukasz Deptuła z Kacic (pow. pułtowski) oraz Jan Ejdys z Gąsewa (pow. makowski).

Po przejściu w 1903 roku szkoły w Pszczelinie przez ośrodki endeckie nastąpiły zmiany w jej kierownictwie. Zwolniono z funkcji kierownika Jadwigę Dziubińską, a ze stanowiska sekretarza Towarzystwa Maksymiliana Malinowskiego, co spowodowało, że szkoła straciła swój postępowy i ludowy charakter. Równocześnie powstały nowe szkoły rolnicze, m.in. w Kruszynku (pow. wrocławski) dla dziewcząt oraz w Sokolówku (pow. ciechanowski) dla chłopców. Pewna liczba absolwentów tych szkół wywodziła się z ostrołęckiego.¹⁵

W omawianym okresie na ziemiach polskich powstała chłopska partia, będąca zresztą pierwszą tego typu organizacją w Europie. Było to Stronnictwo Ludowe utworzone w Rzeszowie w zaborze austriackim 28 lipca 1895 roku. Uchwalona na rzeszowskim zjeździe odezwa, będąca załącznikiem przyszłego programu, zawierała między innymi postulat przyznania pełni praw wyborczych mieszkańcom wsi oraz pewne, choć dość ograniczone, żądania społeczno-ekonomiczne. Powstanie Stronnictwa Ludowego było początkiem nowego etapu w procesie emancypacji chłopów.

Dla Królestwa Polskiego a więc i naszych terenów najważniejszym

¹⁴Al. Łuczak, „Powstanie na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu”, Warszawa 1975, s. 18, Obliczenia własne.

¹⁵ Dokładna ich liczba nie jest znana, szacunkowo można ją przyjąć na około 20-40 osób a podstawę wyliczenia stanowią dane przedstawione przez A. Łuczaka, „Powstanie i działalność”...

dla formowania się ruchu ludowego był przełom 1904 i 1905 roku. Prowadzona przez Rosję wojna z Japonią spowodowała kryzys ekonomiczny, co z kolei wpłynęło na pogorszenie warunków życia ludności i wzrost nastrojów antycarskich i antyobszarniczych. Chłopi w wielu gminach zwoływali zebrania, na których dopominali się wprowadzenia języka polskiego do samorządu oraz występowali przeciwko bezprawnym zarządzeniom władz administracyjno-policyjnych.

Ożywienie polityczne wsi sprzyjało działalności ruchu ludowego i jego formalnemu zorganizowaniu. Do aktywnego działania pobudzali także docierający tu ludowcy galicyjscy zorganizowani we wspomnianym już wcześniej Stronnictwie Ludowym przemianowanym w 1903 roku na Polskie Stronnictwo Ludowe.

Pod koniec 1904 roku powołany został Komitet Organizacyjny,¹⁶ a na początku 1905 roku odbył się zjazd, na którym powołano Polski Związek Ludowy, pierwszą polityczną organizację chłopską w Królestwie Polskim. W założycielskim Zjeździe uczestniczyli m.in. chłopi z ostrołęckiego: Zasłona z ostrowskiego i Stanisław Nosek z Troszyna oraz Piotr Koczara i Łukasz Deptuła z Kacic (pow. pułtusi).

Główne założenia programowe PZL przewidywały walkę o niepodległość, spolszczenie szkół średnich i wyższych, demokratyzację samorządu, wprowadzenie języka polskiego do administracji i sądownictwa oraz zgodę na działalność różnych stowarzyszeń oświatowych i gospodarczych. Organem prasowym był tygodnik „Głos Gromadzki”, kierowany początkowo przez Stefana Brzezińskiego, a po jego aresztowaniu przez Mieczysława Dębskiego. Polski Związek Ludowy wydawał także inne czasopisma, takie jak: „Sноп”, „Wieś Polską” i „Zagon”. Działalność Związku była nielegalna, a mimo to następował szybki wzrost liczby kół i członków.

Na naszym terenie organizację Polskiego Związku Ludowego powstały w Troszynie, Dylewie i Kadzidle (powiat ostrołęcki), Gąsewie, Krasnosielcu i Płoniawach (powiat makowski), Burzynie, Brańszczyku, Długosiodle, Murawskiem, Nurze, Udrzynku, Wiźnie i Zanklewie (pow. ostrowski), Budkach, Chorzelach, Duczyminie, Krzynowłodze Wielkiej, Rycicach (pow. przasnyski), Tłuszczu, Chrzęsnem,

¹⁶ Zebranie organizacyjne odbyło się z inicjatywy Stefana Brzezińskiego 13 listopada w Jaktorowie pod Warszawą, a wziął w nich udział m.in. Stanisław Nosek z Troszyna (pow. Ostrołęka).

Turzu i Miąsem (pow. radzyński) oraz Zatorach i Gładczynie (pow. pułtuski).¹⁷

Do znanych działaczy PZL w naszym regionie należeli: Piotr Koczara, Piotr Deptuła, Bronisław Porda, Franciszek Skórzyński, Zofia Sołtysikówna z Kacic (pow. pułtuski), Franciszek Rogalski z Budek, Fortunat Kotowicz z Krzynowłogi Wielkiej, Mieczysław Dębski z Rycic (pow. przasnyski), Stanisław Najmoła, Adam Guzikowski z Długosiodła, Józef Brzozowski, Karol Klimek z Zanklewa (pow. ostrowski) i Jakub Grabowski z Sielca kolonii (pow. makowski).¹⁸

29 czerwca 1906 roku odbył się walny zjazd działaczy PZL, w którym uczestniczyli m.in. Piotr Kaczyński, Stanisław Nosek i Jakub Grabowski. Wiele miejsca poświęcono na nim problemom agrarnym, szczególnie sprawie przymusowego wywłaszczenia dużych folwarków ziemskich.

Na proces politycznego dojrzewania ruchu ludowego znaczny wpływ wywarły masowe wystąpienia chłopskie w latach rewolucji 1905 – 1907. Formy ich były bardzo różne. Jedną z nich były strajki rolne. Z około 1400, jakie miały miejsce w Królestwie, 479, tj. jedna trzecia dotyczyły gubernii warszawskiej, płockiej i łomżyńskiej.¹⁹ Do najgłośniejszych na naszym terenie należały strajki w powiecie makowskim, które objęły ponad 20 majątków, m.in. w Jaciążku, Łukowie, Płoniawach, Podosiu, Drążdzewie i Krasnosielcu.²⁰ Z inicjatywy PZL rozpoczęto także bojkot rozporządzeń carskich. Doszło również do otwartych wystąpień. Ilość ich w Ostrołęckiem była dość znaczna. Już w styczniu 1905 roku zgromadzenie gminy Płoniawy (pow. makowski) wysunęła żądania wprowadzenia języka polskiego w urzędach gminnych. W lutym ten sam postulat powtórzono w dwóch innych gminach powiatu makowskiego – Sypniewie i Smrocku. Na zjeździe odbytym w folwarku Byszewo zebrali się wszyscy wójtowie i niektórzy pisarze gminni powiatu makowskiego, uchwalając wprowadzenie języ-

¹⁷ S.J. Brzeziński „Polski Związek Ludowy, Materiały i dokumenty”, Warszawa 1957; Tenże „Ośrodek i punkty działalności PZL, AZHRL, P-84”.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ S. Kalabiński, F. Tych, „Walki mas chłopskich w Królestwie Polskim w rewolucji 1905-1907”, Kwartalnik Historyczny”, 1955, s 15-16, 49-50.

²⁰ J. Łukaszewicz, „Powiat makowski w latach 1867-1914, w „Maków Mazowiecki i ziemia makowska”, Warszawa 1984, s. 119.

ka polskiego do urzędów w gminach. Spotkało się to z ostrymi represjami władz carskich. Sześciu wójtów utraciło swe stanowiska i ukaranych zostało kilkudziesięciomiesięcznym aresztem. Aresztowano także wielu organizatorów oporu i nałożono grzywny na niektóre wsie.²¹

Aresztowany został również pisarz gminny z Chorzel Józef Grzyb, za prowadzenie agitacji przeciwko używaniu języka rosyjskiego oraz wójt z tejże gminy, za powzięcie decyzji przez zgromadzenie gminne o powstrzymaniu się od płacenia podatków.²²

Na terenie Puszczy Zielonej w Dylewie, Nakłach i Nasiadkach odbyły się wiosną 1905 roku zebrania gminne żądające wprowadzenia języka polskiego jako języka urzędowego, natomiast w Myszyncu na zebraniu mieszkańców gminy w dniu 16 listopada podjęto uchwałę o nieposyłaniu dzieci do szkoły dopóki język polski nie stanie się językiem wykładowym.²³

Ważną akcją polityczną Polskiego Związku Ludowego były wybory do I i II Dumy. Pierwsze z nich z wiosny 1906 roku były zbojkotowane przez PZL i PPS, w wyniku czego w wielu gminach nie odbyły się. Posłem z guberni warszawskiej wybrano Pawła Wasilewskiego, działacza ludowego z Turza gm. Tłuszcz.

W 1907 roku miały miejsce wybory do II Dumy, w których mocno zaangażował się Polski Związek Ludowy. Wśród tzw. prawyborców znalazło się wielu chłopów, w tym i z naszego terenu, jak np. Antoni Abramczyk, przewodniczący kółka rolniczego w Ochudnem koło Wyszkowa, Józef Sadowski i S. Rysiawa z Sitnego (pow. radzyński) oraz Piotr Kaczyński z Dylewa (pow. ostrołęcki).²⁴ Głównie wskutek opozycji endeków ludowcom nie udało się zdobyć żadnego mandatu. Wybory do II Dumy były w zasadzie ostatnią akcją polityczną Polskiego Związku Ludowego. Wkrótce nastąpiły aresztowania znanych działaczy i stopniowa likwidacja kół terenowych. Wpływ na ten

²¹ J. Łukaszewicz, „Powiat...”s. 19 O natężeniu wystąpień chłopskich w powiecie makowskim może świadczyć fakt, iż gubernator łomżyński w raportach z 3 i 5 stycznia 1906 roku do generała-gubernatora warszawskiego stwierdził, że najbardziej niespokojnymi powiatami w guberni jest makowski i wysokomazowiecki.

²² R. Waleczczak, „Chorzele. Zarys dziejów”, Chorzele 1992, s.178.

²³ „Rewolucja 1905-1907 na Mazowszu i Podlasiu”, Warszawa 1968, s.201-215.

²⁴ „Zagon”, 9-II-1907 r. nr 6; 2-II 1907r. nr 5; 23-II-1907r. nr 8.

stan miał w znacznym stopniu upadek rewolucji 1905 – 1907 roku. Zakończył się pierwszy bardzo ważny etap kształtowania się zorganizowanego ruchu ludowego w Królestwie Polskim, w tym i w naszym regionie.

Rewolucja 1905 – 1907 roku i działalność Polskiego Związku Ludowego spowodowała zwiększenie aktywności chłopów i częściowe oderwanie ich od Narodowej Demokracji. Mieszkańcy wsi coraz powszechniej przekonywali się o tym, że program endecji nie odpowiada ich dążeniom. Do rozłamu doszło w działającej na wsi endeckiej organizacji – Towarzystwie Oświaty Narodowej (TON). W powiecie radzywińskim wystąpiło z niej 632 zaprzysiężonych członków. Delegaci tych kół zebraли się w majątku adwokata Tadeusza Gałęckiego w Jadwisinie k. Tłuszcz i tam w dniu 2 września 1906 roku utworzona została tajna organizacja – Związek Młodej Polski Ludowej.²⁵ Wybrano zarząd Związku, powołano Towarzystwo Wydawnicze „Siewba” i postanowiono wydawać swój organ prasowy, dwutygodnik pod tytułem „Siewba”. Siedzibą zarządu była miejscowość Chrzęsne, a przewodniczącym został Jan Kielak, rolnik z tejże wsi. Oprócz niego w skład zarządu weszli: Tadeusz Gałęcki prawnik, właściciel majątku w Jadwisinie, Jan Sadowski z Sitnego i Władysław Koskowski z Klembowa.

Program ZMPL został opracowany przez księdza Izydora Kajetana Wysłoucha (ps. Antoni Szech) brata stryjecznego Bolesława Wysłoucha znanego galicyjskiego działacza ludowego. Pomagali mu Jan Kielak i Jan Piliński (ps. Adamowicz).

Program nacechowany był ideami solidaryzmu społecznego, co wpływało z przekonań jego autora, zakonnika i idealisty, ks. Wysłoucha (Antoniego Szecha). Zakładano w nim, iż rozwiązanie kwestii chłopskiej może i powinno nastąpić w drodze wzajemnego porozumienia i poczynania sobie ustępstw ze strony włościan i posiadaczy ziemskich. Odwoływano się do miłości ewangelicznej, uczuć ludzkich i chrześcijańskiego postępowania.

Na plan pierwszy program ten wysuwał trzy główne cele: odrodzenie się narodu polskiego i odzyskanie niepodległości w wyniku

---

²⁵ St. Kielak, „Tłuszcz. Wieś – osada – miasto 1447-1980” (maszynopis) s.18 w posiadaniu autora.

zjednoczenia wszystkich warstw społecznych, upowszechnienie oświaty na wsi i podniesienie na wyższy poziom wsi polskiej poprzez wprowadzenie reformy rolnej i usamodzielnienie gospodarstw chłopskich.²⁶

Komitet Redakcyjny „Siewby” tworzyli: Jan Piliński Adamowicz inżynier, pisarz i działacz społeczny z Warszawy, Jan Sadowski z Sitnego, Władysław i Bolesław Koskowsy z Klembowa, Tadeusz Gałecki z Jadwisina, Paweł i Józef Wasilewscy z Turza, Władysław Szymanowicz właściciel majątku w Miąsnej, Rajmund Wilamowski, Andrzej Wojdyna i Józef Oleksiak z Klembowa, Jan Moderacki z Janek, Walenty Murawiecki z Rysia oraz Jan i Stanisław Kielakowie z Chrzęsnego.

„Zezwolenie na prawo wydawania czasopisma – informował urzędowy dokument rosyjski – w języku polskim pod tytułem „Siewba”, które ukazywało się we wsi Tuszcz powiatu radzyńskiego, zostało udzielone w dniu 3 października 1906 r. przez gubernatora warszawskiego, zgodnie z przepisami tymczasowymi z 26 listopada 1905 r. zamieszkałemu we wsi Chrzesne Janowi Kielakowi, który podjął się pełnienia obowiązków redaktora odpowiedzialnego wspomnianego wydawnictwa”²⁷ Oprócz niego bardzo ważną rolę w wydawaniu „Siewby” spełniał Jan Piliński Adamowicz, który załatwiał sprawy związane z korektą, drukiem i kolportażem oraz mecenas Tadeusz Gałecki, pełniący funkcję skarbnika w wydawnictwie.

Z działalnością „Siewby” ściśle związany był majątek Miąse, będący własnością Marii i Władysława Szymanowiczów. Jak stwierdziła ich przybrana córka, znana działaczka ruchu ludowego Zofia Solarzowa, „Majątek Miąse przeznaczony był na miejsce spotkań ludzi dążących do rozwoju kultury polskiej i ludowej”.²⁸

Pierwszy numer „Siewby” wyszedł z datą 3 listopada 1906 roku. Na jego winiecie tytułowej figurował rysunek Ferdynanda Ruszczyca „Orka Wołami”. W tekście znalazł się m. in. wiersz autorstwa ks. Antoniego Szecha, a w nim następujący fragment: „Bo od tej siewby

²⁶ „Zarys historii ruchu ludowego w byłym powiecie Wołomin”, Warszawa 1986, s. 6 (druk powielaczowy).

²⁷ St. Kielak „Tuszcz...” s. 19.

²⁸ Z. Solarz „Mój pamiętnik”, Warszawa s.85.

twojej – przyszłość zależy nasza, przyszłość szczęścia ludu i szczęście przyszej Ojczyzny”.²⁹

Właściwe założenia polityczne pisma przedstawione zostały w drugim numerze w artykule pt. „Co chcemy robić?” „Ojczyznę – Polską budować chcemy – stwierdza się w tym programie – Pragniemy w miarę sił naszych nad stworzeniem dla narodu przyszłości lepszej niż terażniejszość i przeszłość. Wiemy i wierzymy, że główną narodu siłę stanowimy my, lud wiejski, rolnicy; dlatego też od siebie samych prace rozpoczynamy. Wiemy też, jak wiele nam jeszcze brakuje, abyśmy mogli stać się taką siłą, która we wszystkim własną wolą kierować się może. Trzech zaś rzeczy do tego najbardziej nam brakuje: Oświaty, Dobrobytu, Jedności. Więc najpierw starać się będziemy o szerzenie oświaty, o podniesienie dobrobytu i o wytworzenie jedności w ludzie wiejskim”.³⁰

Początkowo twórcy „Siewby” zakładali, iż będzie to pismo lokalne. „...Ma służyć sprawom i interesom najbliższej okolicy, ma być pismem miejscowym. Ludność najbliższej okolicy może się otwarcie i szczerze wypowiadać o swoich potrzebach, troskach, żądaniach. Wszystko o czym się pisze ma być prawdą. Wszyscy się mogą w niej wypowiadać”.³¹

Ale już wkrótce w wywiadzie dla „Tygodnika Warszawskiego” Jan Kielak stwierdził, iż redakcja zamierza przekształcić „Siewbę” w „pismo całego Królestwa Polskiego”. Jeśli chodzi o dążenia chłopów to jego zdaniem „wyznają oni program narodowy, nie chcą krzywdy klas posiadających ale uznają stopniowe wywłaszczenie ponad 15 włók ziemi (1 włoka ok. 18 ha – przyp. J.K.) i domagać się będą postępowego podatku”.³²

W dalszych artykułach uściślono program i założenia ideowe „Siewby” składające się z trzech głównych zagadnień: rozwój oświaty, podniesienie poziomu życia mieszkańców wsi oraz wytworzenie jedności w „ludzie wiejskim i w całym narodzie”.³³

„Siewba” miała około 50 stałych współpracowników i korespondentów. Oprócz inteligentów pisało do niej wielu chłopów, często

²⁹ „Siewba”, nr 1 1906.

³⁰ „Siewba”, nr 2 1906.

³¹ Tamże.

³² Kielak, „Thuszcz...” s.23.

³³ Tamże.

z obawy przed otoczeniem posługujących się pseudonimami takimi jak np. „Chłop od pług”, „Wieśniak”, „Chłop spod Nura”, „Siemiężny” czy też „Brona”.

Wszystkich numerów „Siewby” ukazało się 58 z tym, że początkowo był to dwutygodnik, a następnie tygodnik o nakładzie około 2 tysięcy egzemplarzy. Najwięcej jej rozchodziło się w powiecie radzyńskim, ale docierała także do innych powiatów w naszym regionie i pozostałych ziem Królestwa Polskiego, a nawet poza granice. Przejęła ona znaczną część czytelników prasy PZL. Rozpowszechnianiem jej zajmowały się także Kółka Rolnicze im. Stanisława Staszica.

Na łamach czasopisma toczyła się ożywiona dyskusja dotycząca sposobów rozwiązywania istniejących na wsi konfliktów społeczno-gospodarczych. Krytykowano istniejący stan życia wiejskiego.³⁴ Podawano liczne przykłady aktywności chłopów przejawiające się m.in. w zakładaniu kółek rolniczych, bibliotek, świetlic, organizowaniu wystaw i występów artystycznych. Podnoszony był problem parcelacji majątków i likwidacji szachownicy gruntów.³⁵

„Siewba” spotkała się z przychylnym przyjęciem w kołach postępowych, natomiast gwałtownie była atakowana przez koła ziemiańskie, konserwatywne i duchowieństwo. Zarzucano jej, że szerzy nienawiść między chłopami a szlachtą i Kościołem, jest wrogiem jedności narodowej, podburza przeciwko duchownym i obszarnikom, podsyca anarchię, walkę klas i bałamuci chłopów.

Zwiększający się radykalizm „Siewby” stał się powodem jej zamknięcia. „*Pismo to pasiada określony stosunek o zabarwieniu socjalistycznym* – pisał warszawski generał – gubernator Skalkon do Ministra Spraw Wewnętrznych Stołypina. *Biorąc następnie pod uwagę, że „Siewba” jest wydawnictwem ludowym, że najbliższymi jej współpracownikami a po części również kierownikami są chlopi i że w wydawnictwach tego rodzaju niezbędna jest szczególna ostrożność w naświetlaniu zagadnień o charakterze społeczno-ekonomicznym w obliczu nie osiągniętego jeszcze uspokojenia powierzonego mi krajowi i trwających usiłowań partii socjalistycznej by za wszelką cenę siać zamęt rewolucyjny wśród chłopów* – dnia 30 kwietnia (13 maja) 1908 r. postanowilem

³⁴ M.in. na ten temat wypowiadał się anonimowy korespondent J.D. z Goworowa (pow. ostrołęcki).

³⁵ „Siewba” z 25-I-1907 r. (dodatek).

wydawanie „Siewby” jako szczególnie szkodliwe dla chłopów, dla których jest przeznaczona – zawiesić”.³⁶

Wkrótce po zamknięciu „Siewby”, 27 czerwca 1908 roku zmarł nagle jeden z głównych jej współredaktorów Jan Piliński. Pochowany został na cmentarzu w Postoliskach. W 1917 roku we wspólnej mogile obok niego spoczął jego przyjaciel i kolega redakcyjny Jan Kielak.

Po zamknięciu „Siewby” podejmowane były próby wydawania tego czasopisma pod innym tytułem, ale bez rezultatu.

Równie gwałtownie jak „Siewbę” atakowano Towarzystwo Kółek Rolniczych im. Stanisława Staszica, próbując podporządkować je opanowanemu przez obszarników Centralnemu Towarzystwu Kółek Rolniczych w Warszawie. Wpłynęło to na osłabienie jego działalności, ale jej nie przerwało. Staszicowskie Kółka Rolnicze w naszym regionie istniały m.in. w takich miejscowościach jak: Chrząsne, Tłuszcz, Klembów i Dąbrówka w powiecie radzywińskim, Brzeźno i Kadzidło w powiecie ostrołęckim, Krasnosielec, Płoniawy, Szelków i Gąsewo w powiecie makowskim, Zatory i Lucynów w powiecie pułtuskim oraz Błędnica w powiecie ostrowskim.³⁷

Dalszym etapem rozwoju świadomości społecznej i politycznej wsi był ruch chłopski, który wytworzył się wokół tygodnika „Zaranie”. Pierwszy jego numer ukazał się 28 listopada 1907 r. Pismo to w znacznym stopniu przejęło kierunek polityczno-społeczny „Siewby”, co zresztą częściowo wynikało z faktu, iż jego redaktorem naczelnym został Maksymilian Malinowski były współpracownik „Siewby”. Powołując się na przykład chłopskiej spółki rolnej ze wsi Glinki pod Górą Kalwarią sformułowało hasło będące swoistym programem ruchu „sami sobie”. Propagowanie tego hasła spowodowało usunięcie Malinowskiego z redakcji „Zorzy” i przystąpienie przez niego wraz z innymi działaczami ruchu siewbiarskiego do wydawania „Zarania”.

Podobnie jak „Siewba” tak i „Zaranie” nie wytworzyło żadnej zorganizowanej partii politycznej jednak ze względu na szeroki zasięg i liczebność ruchu stał się reprezentacją polityczną chłopów w tym okresie czasu. Świadczy o tym najdobitniej korespondencja działaczy. Wśród przebadanych ogółem ok. 180 listów, z powiatu pułtuskiego

³⁶ Kielak „Tłuszcz...” s. 27.

³⁷ St. Szlązak, E. Niedzielski, „Z historii Kółek Rolniczych na Kurpiowszczyźnie”, Ostrołęka 1980.

było 15, z radzyńskiego 9, z przasnyskiego 2, z ostrołęckiego 6 i z ostrowskiego 2.³⁸

Wpływy ruchu zaraniarskiego w znacznym stopniu pokrywały się z zasięgiem działalności Polskiego Związku Ludowego i „Siewby”. Do najaktywniejszych działaczy związanych z „Zaraniem” z naszego regionu należeli m.in. w pow. pułtuskim – Piotr Kurpiewski, Wincenty Mosakowski, Waclaw Grabowski i Antoni Abramczyk z Ochudna, Jan Świderek i Florian Karłowicz z Porządzia; w powiecie radzyńskim – Jan Kielak i Antoni Małachowski; w powiecie makowskim – Jakub Grabowski z Sielca, Tomasz, Antoni i Paweł Zduniakowie z Przytuł, Maciej Krupiński z Rzechowa, Mikołaj Sztomberski z Gąsewa, Julian Dytrych z Przeradowa, Piotr Dudek z Woli Skromowskiej; w powiecie ostrowskim – Paweł Michalik ze Stoku, Jan Modzelan i Józef Wójcicki z Broku, Józef Kubat i Piotr Kowalczyk z Grądów Władysław Dębek z Kalinowa, Roman Bieniak z Ostrowi, Szczepan Żebrowski z Nienaltona; w powiecie ostrołęckim – Piotr Kaczyński z Dylewa.³⁹

W programie ruchu zaraniarskiego dominowały zagadnienia społeczno-gospodarcze i kulturalne. Propagowano i praktycznie realizowano takie działania jak: zakładanie wzorcowych sklepów, zlewni mleka i mleczarni, spółek handlowych i kas pożyczkowych.

W celu pozyskania młodzieży wiejskiej i zorganizowania podstaw wiejskiego ruchu młodzieżowego „Zaranie” zaczęło wydawać od 1911 r. dodatek pt. „Świt – Młodzi Idą”. Popularyzowano w nim ideę samokształcenia młodzieży, popularyzowano czytelnictwo i działalność kulturalną. Podjęto także próbę koordynacji kół młodzieży wiejskiej powstałych przed 1911 r. głównie z inicjatywy nauczycieli lub wychowanków szkół rolniczych. Jednym z nich było koło założone w Krasnosielcu (powiat makowski) przez Waclawa Grabowskiego.

„Zaranie” kontynuowało prace zapoczątkowane przez Polski Związek Ludowy „Siewbę” a mające na celu aktywizację kobiet wiejskich. Do czołowych działaczek zaliczała się Waleria Abramczykowa z Ochudna k/ Wyszkowa.

W 1912 r. powstały dwie nowe organizacje działające wśród

³⁸ W. Piątkowski, Dzieje ruchu zaraniarskiego, Warszawa 1956, s. 65

³⁹ Za Al. Łuczakiem, op. cit. s. 38-39

mieszkańców wsi: Narodowy Związek Chłopski i Związek Chłopski.

NZCH utworzony został w oparciu o czasopismo „Polak” wydawane przez Narodową Demokrację. Znalazła się w nim grupa chłopów oraz inteligentów. W naszym regionie znaczne wpływy miał w pow. radzymińskim. Jednym z jego działaczy był Franciszek Kominek z Turza. Założenia programowe NZCH to przede wszystkim dążenia do niepodległości Polski, solidaryzm klasowy, nacjonalizm i klerykalizm oraz zwalczanie ruchu zaraniarskiego i jego hasła „sami – sobie”. Pod jego znacznymi wpływami znalazło się pismo młodzieży wiejskiej „Drużyna”.

W skład redakcji wchodził: Aleksander Bogusławski, Antoni Piątkowski i Rozalia Grzesińska jednak główną rolę w jego wydawaniu odgrywał Adam Chętnik. Urodzony w Puszczy Zielonej w Nowogrodzie nad Narwią już wcześniej drukował swoje artykuły w innych czasopismach m.in. „Zorzy” i „Zaraniu”. Za główny cel „Drużyna” stawiała prowadzenie pracy kulturalno-oświatowej bez angażowania się w walki polityczne i społeczne wśród młodzieży wiejskiej. Jej program wyłożył A. Chętnik w artykule pt. „Do młodych przyjaciół” pisząc tam m.in. *„Musimy wytworzyć inteligencję ludową, chłopską, która zasilając dotychczasowe szeregi wniosła świeżość zapału, moc i siłę nową... Powinniśmy mieć rozwinięte w sobie poszanowanie godności osobistej, powinniśmy posiadać samodzielność”*⁴⁰

Pismo redagowane było w sposób żywy i ciekawy, toteż szybko zyskało sobie uznanie u młodych mieszkańców wsi. Ponieważ wydawane było w Nowogrodzie miasteczku leżącym na skraju Zielonej Puszczy Kurpiowskiej, dlatego też szeroko docierało na ziemie naszego regionu głównie do powiatu ostrołęckiego i ostrowskiego.

Wśród autorów artykułów w „Drużynie” wymienić m.in. późniejszych działaczy ruchu ludowego i Związku Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej takich jak: Aleksander Bogusławski, Józef Niećko i Jan Smoła. Stopniowo obok „Drużyny” pojawiły się jej dodatki takie jak „Gwiazdka”, „Sprawy Kobiecte”, „Zuch” oraz „Teatr i Muzyka”⁴¹

Na początku 1912 r. w Pułtusku zaczął wychodzić dwutygodnik

⁴⁰ „Drużyna”, Jednodniówka, 12, III 1912 r. s 4-8

⁴¹ J. Kijowski, Z dziejów czasopiśmiennictwa na ziemiach obecnego województwa ostrołęckiego, Ostrołęka 1991 r., s.7

„Zarzewie” będący czasopismem społeczno-politycznym i literackim. Początkowo miał on charakter pozytywistyczny z czasem przeszedł na pozycje lewicowe i antyklerykalne wiążąc się ściśle z radykalnym ruchem ludowym.⁴² Również w 1912 r. utworzony został Związek Chłopski związany z ruchem niepodległościowym reprezentowanym przez Józefa Piłsudskiego wykazywał on ściśle powiązanie z ruchem zaraniarskim, jednak jego wpływy na Kurpiowszczyźnie były dość nikłe.

⁴² R. Kołodziejczyk, Pułtusk w epoce niewoli 1795-1918, /w:/ Dzieje miasta Pułtuska, Warszawa-Pułtusk 1992 r. s. 87